

UDC: 631.635.342.52.531

AĞBAŞ KƏLƏMİN ANACLIQ BİTKİLƏRİNİN YETİŞDİRİLMƏSİ
MÜDDƏTİNİN TOXUMÇULUĞA TƏSİRİZ.A. ƏLİYEVƏ
AKTN Tərəvəzçilik ET İnstitutu

Respublikada bitki məhsulları, o cümlədən tərəvəz məhsulları istehsalının artırılması və onların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatını təmin etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə mövcud olan müxtəlif torpaq-iqlim şəraiti tərəvəz bitkilərinin geniş miqyasda becərilməsinə və inkişafına zəmin yaradır.

Məqalədə ağbaş kələm bitkisinin anacılıq bitkilərinin yetişdirilməsi müddətinin toxumçuluğa təsirindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: tərəvəz, məhsuldarlıq, təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlər, toxum, toxumçuluq, toxumun keyfiyyəti.

Hazırda dünyada tərəvəz məhsullarının istehsal səviyyəsinin əhalinin tələbatını tamamilə ödəyə biləcək miqdarda artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Tərəvəz istehsalının yüksəldilməsində başlıca məsələ bu bitkilərin məhsuldarlığının artırılmasıdır. Bu birinci növbədə istehsal prosesinin geniş surətdə mexanikləşdirilməsi, məhsuldar sortların seçilməsi və tərəvəzin yetişdirilməsində mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Respublikamız öz iqlim və torpaq şəraiti etibarilə tərəvəzçiliyin inkişafı üçün geniş imkanlara malikdir, həmin imkanlardan layiqincə istifadə etmək ən vacib məsələlərdən biridir.

Əhalinin tərəvəz məhsuluna olan tələbatını kifayət dərəcədə ödəmək məqsədilə, respublikanın rayonlarının iqlim və torpaq şəraitinin öyrənilməsi, ayrı-ayrı tərəvəz növlərinin bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zəruridir.

Respublikanın torpaq-iqlim şəraiti tərəvəz bitkilərinin toxumçuluğu üçün də olduqca əlverişlidir.

Tərəvəz bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasında yeni sortların əla cins toxumlarından təsərrüfatlarda istifadə edilməsi başlıca amildir. Məhsulun miqdarı və keyfiyyəti də sortun yaxşılığından, yerli şəraitə uyğun olaraq düzgün seçilmə-sindən asılıdır.

Bol vitaminli kələm bitkisi haqqında. Ağbaş kələm geniş yayılmış tərəvəz bitkisidir. O, insanın sağlamlığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən qida məhsullarından biridir. O, ümumi tərəvəz bitkiləri sahəsinin 30 %-ni təşkil edir. Ağbaş kələmin tərkibində karbohidratlar, zülallar, orqanizmə lazım olan vitaminlər (C, B₁, B₂, B₃), C-askorbin turşusu, B₁ (tiamin)-0,22 mq%, B₂ (riboflavin)-0,6 mq%, B₃ (pantoten)-0,92 mq%, karotin (provitamin A)-2 mq %, PP (nikotin turşusu)-2,7 mq %, vitamin K-4 mq %, həmçinin folin və foli turşuları, R (rutin), provitamin D, E (tokoferol), vitamin U (ulkus və ya metilmetonunsul fonu) vardır ki,

bu da mədə və bağırsaqdakı yaraların sağlmasına müəyyən təsir göstərir, qara ciyər, ürək, skleroz və başqa xəstəliklərin müalicəsində mühüm rol oynayır. Kələm şirəsinin böyük müalicəvi əhəmiyyəti vardır.

Tibb alimlərinin bir adam üçün müəyyən etdiyi illik tərəvəz normasının 27,5 %-ni kələm təşkil edir. Kələm təzə halda, müxtəlif salatların, adi və müxtəlif pəhriz xörəklərinin hazırlanmasında, sirkəyə, duza qoyulmuş, qurudulmuş və konservləşdirilmiş halda istifadə edilir. Kələm bikisi yüksək məhsuldar, saxlanılmağa və daşınmağa davamlı olduğu kimi, yüksək dad keyfiyyətinə və müalicəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən, onun kimyəvi tərkibi belə xarakterizə edilmişdir: quru mədə 8,-8,5 %, şəkər 4,0-4,2 %, zülal 1,40-1,44 %, yağ 0,2-0,3 %, azot maddələri 1,5-1,6 %, kül 0,60-0,64 %, vitamin C-30,0-31,9 mq %. Ağbaş kələmin tərkibində kalium, fosfor, kalsium və dəmir kimi mühüm mineral duzlar vardır ki, bunlar da orqanizmin fizioloji funksiyalarının fəalləşdiriciləri kimi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Elə bunlara görə də respublikada tərəvəz məhsullarının, o cümlədən ağbaş kələmin istehsalının artırılmasında həlledici amillərdən biri yerli şəraitə uyğun, yüksək məhsuldar, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlı sortların yaradılması çox vacibdir. Lakin yeni sort və hibridlərin yaradılması nə qədər dəyərlidirsə, onların təsərrüfatda tez və geniş yayılması üçün elmi cəhətdən əsaslandırılması, təmiz toxumçuluq işinin təşkil edilməsi də çox zəruridir.

Ağbaş kələm bitkisinin sort təmizliyini saxlamaq məqsədilə elit toxumçuluqla məşğul olmaq vacib amillərdən biridir.

Kələm bitkisinin toxumçuluğunda ən başlıca fərqli cəhət, sortlar arasında təcrid məsafəsinin təşkil olunmasıdır ki, əks təqdirdə bir-birinə yaxın əkilib becərilən sortların təbii külək və ya həşərat vasitəsilə tozlanması nəticəsində sortun bioloji qarışması baş verər.

Faraş kələmin yetişdirilməsinə olan tələbat. Respublika əhalisinin il boyu məişətdə təzə kələm məhsulunu istifadə etməyə tələbatı vardır. Ona görə də son vaxtlar əhali tərəfindən faraş kələm məhsulu becərməyə həvəs daha da artmışdır. Onun hətta ölkədən xaricə göndərilməsi də gündən günə çoxalır.

Bununla əlaqədar olaraq yüksək keyfiyyətli və yüksək məhsuldar toxuma da tələbat artmışdır.

Kələm bitkisinin müxtəlif boy və inkişafı etaplarında onun bioloji tələbatına uyğun hərtərəfli şərait olarsa keyfiyyətli toxum məhsulu istehsal etmək olar. Məlum olduğu kimi, kələm bitkisi işığı sevən olub, mülayim temperaturda yaxşı inkişaf edir, torpağın rütubətinə və yüksək qidalılığına tələbkardır. Ona uzun müddətli isti və nisbətən aşağı rütubətli günlər çox pis təsir edir.

Ələlxüsus, kələm bitkisinin həyatının ikinci ilində, qönçələmə və çiçəkləmə vaxtı havanın quraqlığına və yüksək temperatura tamamilə dözmür.

Ölkəmizdə faraş kələm yetişdirmək üçün bütün şərait vardır. Aparılan tədqiqatların nəticəsində yüksək məhsul alınmasını təmin edən şitil yetişdirilməsi müddəti və becərmə aqroteknikası öyrənilmişdir ki, bunun da nəticəsində 30 aprelədən 30 maya qədər olan müddətdə faraş məhsul əldə etmək olar. Lakin faraş məhsuldan yüksək keyfiyyətli toxum almaq işi nisbətən çətindir. Məşhur alim T.D. Lisenko, akademik V.İ. Edelşteyn və qabaqcıl tərəvəzçilər təsdiq etmişlər ki, yüksək keyfiyyətli və yüksək məhsulu o toxumdan almaq olar ki, həmin bitki becərildiyi şəraitdə də həyat siklini davam etdirsin.

Kələm bitkisinin bioloji xüsusiyyətlərini öyrənərək, uzunmüddətli tədqiqatların nəticəsi olaraq belə məlum olmuşdur ki, faraş məhsul erkən yazda əkilmiş anacılıq bitkilərin toxumundan əmələ gəlir. Bu da bitkilərdə tezyetişkənlik xüsusiyyəti doğurur.

Anacılıq bitkilərin əkin müddətindən kələmin tezyetişkənlik xüsusiyyəti arasında əlaqənin olması haqqında tədqiqatların olması da bu fikri təsdiq edir (R.O. Ələskərzadə, 1975). Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, anacılıqlar erkən yazda əkilərsə (fevralın sonu-martın əvvəli), alınmış toxumdan alınan məhsul həm tezyetişən, həm də məhsuldar olur. Bu dövrdə anacılıq bitkilərin inkişafı mülayim iqlimə təsadüf edir (15-18°). Artıq toxumlar formalaşdıqdan sonra, iyun ayının əvvəllərində temperatur yüksəlir, bu da artıq anacılıqların inkişafına təsir etmir.

Lakin anacılıq bitkilərin nisbətən gec əkilməsi, toxumlarda soyuğa davamlılığı nisbətən azaldır, nəticədə həmin toxumdan əmələ gələn cavan bitkilər ya-rovizasiya mərhələsini keçirir, bəzən də baş bağlamır.

Akademik V.İ. Edelşteyn sübut etmişdir ki, erkən yazda əkilmiş anacılıq bitkilərdə maksimum assimilyasiya prosesi gedir, üzvi maddələrin toplanması, boy və inkişafın davamı 17-20° temperaturda gedir. Artıq temperatur yüksəldikcə assimilyasiya prosesi pozulur,

bu da tənəffüsü çətinləşdirir. Anacılıq bitkilərin gövdəsində ehtiyat qida maddələri toplanır ki, o da toxumluq kolun formalaşmasına kömək edir. Belə anacılıq bitkilər əkindən sonrakı erkən yazın əlverişsiz şəraitinə dözür.

Abşeronda yaz əksər vaxtlarda mülayim olur, hərdən soyuq havalar da olur. Nisbi rütubətin 30 % və bəzən daha artıq olması aprel və may ayının əvvəllərinə təsadüf edir (orta hesabla 6-10 gün). Sonralar may ayından etibarən havanın temperaturu yüksəlir və güclü kök sistemi əmələ gəlir.

Toxumluq anacılıq bitkilər kökü ilə çıxarılıb əkilir, soyuq havada kələmin kök sistemi, isti havada yerüstü hissəsi inkişaf edir. Kök sisteminin əmələ gəlməsindən asılı olmayaraq, mərkəzi toxum zoğu anacılığın gövdəsindəki qida maddələrinin və rütubətin hesabına əmələ gəlir və inkişaf edir. Toxumluq kolun qüvvətli olması həmin gövdədəki qida maddələrinin miqdarından asılıdır. Erkən yazda əkilmiş toxumluq bitkilərdə mərkəzi zoğun əmələ gəlməsi gecikə də bilər, gövdədə qida maddələrinin kifayət qədər olmaması toxumluq kolun zəif inkişafına, bəzən də ilk aylarda məhv olması ilə nəticələnir.

Anacılıq bitkilərin inkişafında hava şəraitinin (quru, isti və küləkli) təsirindən başqa, kələm bitkisinin bioloji xüsusiyyətləri də mühüm rol oynayır. Kələm bitkisinin həyatının II ilində saçaqlı kök sistemi əmələ gəlir ki, o da əsasən torpağın şum qatında yerləşir. Yüksək toxum məhsulu alınmasında əsas amillərdən biri suvarmadır. Təcrübə göstərmişdir ki, əkindən başlayaraq toxumluqlar 6-7 dəfə suvarılmalıdırlar. Suvarma iyun ayının sonlarına qədər aparılmalı, yığma 10-15 gün qalmış dayandırılmalıdır.

Hər suvarmadan sonra dərinlən yumşaltma aparılmalıdır. Cərgəaralarında torpaq bərkiyərsə, toxumluqlar inkişafdan qalır və toxum məhsulu kəskin aşağı düşür.

Toxumluq bitkilər suvarma vaxtı üzvi və qeyri-üzvi gübrələri daha yaxşı mənimsəyir və ya əkin vaxtı yuvalara bu gübrələr verilməli, çiçəkləmənin əvvəlində və toxum qınları dolarkən azot-fosfor gübrəsinin verilməsi məqsədəuyğundur.

Bitkilərə tələb olunan aqrotekniki qulluqların vaxtında yerinə yetirilməsi ilə sağlam anacılıq bitkilərin seçilməsi və onların optimal əkin müddətində əkilməsi yaxşı inkişaf etmiş bitkilərin olmasına və yüksək toxum məhsulu alınmasına təminat verir.

Tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, erkən yazda əkilmiş anacılıq bitkilərdən alınmış toxumlarda tezyetişkənlik xüsusiyyəti və toxum məhsulu yüksək olur. Superelit və elit toxumları yalnız erkən yaz dövründə əkilmiş anacılıq bitkilərdən əldə edilməsi məqsədəuyğundur.

1. Əliyeva Z. A. "Tərəvəz, bostan və kartof bitkilərinin rayonlaşmış sortlarının ilkin toxumçuluğuna aid metodiki vəsaitlər", Bakı, 2013, səh. 21-23. 2. Əliyeva Z.A. "Ağbaş kələmin rayonlaşmış sortlarının ilkin toxumçuluğuna və becərmə texnologiyasına aid metodiki vəsait", Bakı-2014. 3. Мамедов Ф. Г., Алиева З. А. "Ценные для селекции формы белокочанной капусты в условиях Азербайджана", Тезисы международной научно-практической конференции посвященной 80-летию образования Узбекского НИИ овоще-бахчевых культур и картофеля, Ташкент, 2013, стр.129-131. 4. Əliyeva Z.A. "Yazlıq ağbaş kələmin seleksiyası üzrə aparılmış elmi-tədqiqat işinin illik hesabatları", AZ.ETİİ, Bakı-2013-2014. 5. Алиева З.А. "Сортоизучение белокочанной капусты при яровой культуре в условиях Апшерона", "Овощеводство будущего-Новые знания и идеи", Материалы Международной научно практической конференции, Москва-2012, стр. 60-63. 6. Леунов И.И., Леунова А.П. "Капуста белокочанная" Западно-Сибирское книжное издательство, Новосибирск, 1975, стр-15-17.

О влиянии сроков выращивания ранней капусты на маточники

З.А. Алиева

Семена, полученные от маточников, выращенных при ранневесенней посадке, дают более скороспелые и более урожайные растения по сравнению с семенами, полученными более позднего выращивания маточников. Суперэлиту и элиту выращивать только из маточников ранневесеннего срока посадки.

Ключевые слова: овощи, урожайность, ценные производственные признаки, семена, семеноводство, качества семян.

Impact of the cultivation period of white head cabbage maternal plants on seed production

Z.A. Aliyeva

The seeds obtained from the maternal plants, which are planted in early spring, produce earlier and more productive crops than those that are gained from the relatively lately planted maternal ones. Producing superelite and elite seeds from the maternal plants cultivated in early spring is more recommended.

Key words: vegetable crops, productivity, valuable production-characters, seed-growing, seedlings, seed quality.
